

Legpuzzel met hiaten

Aan de hand van de manuscripten van Andries Schoemaker en de tekeningen van met name Cornelis Pronk, Abraham de Haen en die van Schoemaker zelf is diens reisgedrag in grote lijnen te reconstrueren. Dat geldt echter alleen voor de jaren vanaf ongeveer 1725. Schoemaker maakte toen de reizen waarop zijn manuscripten grotendeels zijn gebaseerd, waarbij hij gebruik maakte van de diensten van Pronk en de Haen. We vinden er regelmatig jaartallen in en soms een volledige datum.

Over de inhoud van sommige manuscripten, of delen daarvan, zijn publicaties verschenen en soms kunnen andere bronnen aanwijzingen geven. Veel gegevens moeten echter in de oorspronkelijke geschriften opgezocht worden. Tekeningen van Pronk en De Haen zijn op verschillende plaatsen te vinden, soms in origineel, vaak als prent in of uit boeken en beide regelmatig nagetekend. Er zijn dus veel overlappings en misschien nog meer hiaten. Het bleek niet mogelijk al deze gegevens te verwerken. De hoofdstukken over Schoemakers reizen moesten daardoor oppervlakkig blijven.

Behalve een gedrukt verslag op rijm over of naar aanleiding van een reis naar Kleef en door Zuid-Holland in 1713 en 1714 zijn er weinig gegevens over Andries' reizen voor 1725. Uit verschillende losse aantekeningen blijkt echter wel dat hij van zijn jeugd af aan veel gereisd heeft. Als jongen kwam hij vaak in Twente, waar de familie van vaders kant woonde. Daarmee bestonden ook nauwe zakelijke banden en waarschijnlijk is Andries er bij een oom in de leer geweest. In 1671, op elfjarige leeftijd, bezocht hij het dicht bij Almelo gelegen Albergen.¹ Vier jaar later was hij ook in Twente: 'In den jaare 1675 ben ik van Amsterdam na Zwol gevaren en heb insonderhijt het Twent doorwandelt en de ongemeen groote verwoesting met droefheijt beschout'.²

In 1705 was hij met zijn kinderen op het Oude Loo. Toen hij er in 1729 weer was schreef hij bij een door hem naar Pronk gemaakte tekening:

'is maar een klijne buurt gelegen op de veluwe ontrent 4 uren van deventer (...) Als ik in den jaare 1705 met mijn kinderen en noch ander geselschap daar was, zoo besagen we onder andere ook dit oude loo en vonden daar groot vermaak dronken aldaar een kopje thee van het fontijn water'.³

Bij een tekening van 'd herberg De Keijzerskroon op t Loo' uit 1726, waar hij met zijn goede vrienden was, vermeldt hij: 'deze reijs was de *sestiende maal* dat ik aldaar geweest was'.⁴

Misschien waren het deels zakenreizen die hij maakte en waarschijnlijk passeerde hij het Loo bij zijn bezoeken aan Twente. Maar de beschrijvingen die hij in bovenstaande citaten geeft doen toch ook sterk aan plezierreizen denken. Hij was er met zijn kinderen of met goede vrienden en ze vonden groot vermaak.

Afgezien van reizen naar Kleef, dat er een beetje bij hoorde, is Andries Schoemaker nooit buiten het gebied van de Zeven Provinciën geweest. Het hertogdom Kleef was voor welgestelde Nederlanders uit die tijd een geliefd reisdoel. Het was weliswaar buitenland, maar lag tussen de Gelderse kwartieren van Zutphen en van Roermond in. Het kwartier van Roermond viel toen formeel al grotendeels buiten de Republiek, maar voor Schoemaker en zijn tijdgenoten hoorde het er, evenals Kleef, gevoelsmatig nog bij. Beide heeft hij ook in zijn manuscripten behandeld.

In de zomer van 1708 maakte Schoemaker met zijn vriend en uitgever Johannes Oosterwyk een reis door Gelderland en het Kleefsche. Zij bezochten daarbij Emmerik, Nijmegen en het Valkhof, Arnhem, Dieren, Roozendaal en Klarenbeek en keerden via Utrecht naar Amsterdam terug.⁵ In die tijd bestond Schoemakers' vrijetijdsbesteding nog uit het verzamelen van munten en penningen en had zich zijn latere specialiteit, het beschrijven en tekenen van kerken en adellijke en ander gebouwen nog niet ontwikkeld. Maar dat zou spoedig veranderen.

Met vrienden naar Kleef

In 1712 had Schoemaker de resultaten van zijn penningen-onderzoek overgedragen aan Gerard van Loon. Twintig jaar later schrijft hij aan zijn dochter Johanna⁶:

Soo hadde Ik een eijnde gemaakt met het vergaren en beschrijven der Nederlandsche gedenkpenningen nu door den druk gemeen gemaakt en beschreven door den heer en meester Gerard van Loon: ontfonckte in mij Uw vader een niwe lust tot eene kleefse en Zuijthollandse Rijse te doen welke onder de naam van de *Kleefse en Zuijt Hollandse Arcadia* berijmpt en beschreven door Klaas Bruijn int licht gekomen is en hebbe ook die rijs met hem gedaan nevens U oudste soon Dirk blaauw goeder gedaghten (...).

Na twintig jaar geeft Schoemaker, die gewend was onbekommerd en zonder verbeteringen door te schrijven, de volgorde der gebeurtenissen niet duidelijk weer. De Kleefse reis werd gemaakt gedurende veertien dagen in juli 1713 en de Zuid-Hollandse in acht dagen van juli 1714. Het was niet de eerste keer dat hij naar Kleef ging; in 1708 was hij er immers al met zijn vriend Oosterwyk geweest en ook later kwam hij er weer. Bij de reizen in 1713 en 1714 is er nog geen sprake van dat Schoemaker zelf tekent en als hij al notities gemaakt heeft laat hij het schrijven over aan de ervaren dichter en geloofsgenoot Claas Bruijn. Voor het maken van deskundige aantekeningen wordt later een beroep gedaan op een andere bekende: de medicus en geschiedkundige Ludolph Smids. Hij maakte voetnoten bij min of meer toevallig gekozen plaatsen en personen die in de tekst genoemd worden.

Claas Bruin was een belangrijke figuur in de toenmalige Amsterdamse 'scene' van oudheidkundigen en dichters. Velen van hen verkeerden in doopsgezinde kringen, waartoe behalve Bruin ook Schoemaker en Pronk behoorden. De vader van Claas Bruin, Cornelis Claasz. was doopsgezind leraar bij de Janjacobsgezinden⁷. Zoon Claas Bruin (1671-1731) was

boekhouder van zijn vak en preekte ook, maar werd zelf geen leraar. Zijn bekendheid dankt hij aan de vele dichtbundels die van hem verschenen. Hij dichtte over bijbelse en geschiedkundige onderwerpen, schreef treurspelen en maakte de gebruikelijke gelegenheidsgedichten. Vooral zijn *Zeede-dichten* (1713) is bekend geworden en bezorgde hem de naam 'de zededichter'. Nu nog zijn in de Nederlandse Centrale Catalogus 46 titels van Claas Bruin te vinden, waarvan er verscheidene meerdere drukken beleefden.

De *Kleefsche en Zuid-Hollandsche Aricadia*⁸ was de eerste reis- en/of plaatsbeschrijving die van hem verscheen. Er zouden er nog enkele volgen, waarvan de nog te behandelen *Noordhollandsche Arkadia*⁹ de laatste zou zijn. De *Kleefsche en Zuid-Hollandsche Aricadia* is een boekje in octavo-formaat, (± 10 x 14 cm) van met al met al 228 bladzijden. Na twee titelbladen volgt een 'Opdracht aan mijn geliefde reisgenoten Andries Schoemaker, Hendrik Kisjes, Pieter Brussaard, Jacobus Bourne, Hendrik Hoofd, Pieter Heems, Abraham Bruinsand en Dirk Blaauw. Dirk Blaauw was een kleinzoon van Schoemaker, kind van zijn dochter Johanna; hij is vrij jong overleden. De andere reisgenoten van Bruin en Schoemaker zijn onbekend; uit de tekst blijkt dat tenminste twee van hen in Haarlem woonden.

Voor de naam 'Arkadia' verwijst Bruin in zijn 'voorberigt' de lezer naar Arkadia op de Griekse Peleponesus, dat de aloude dichters de stof aan de hand deed om hun 'harssenschilderingen' in Herderszangen aan de wereld te tonen. De Arkadia was in Bruin's tijd een geliefd genre. De literaire vorm geeft de schrijver gelegenheid tal van wetenswaardigheden te etaleren, die kunnen uitlopen op een nauwkeurige beschrijving van bijzaken. Bruin wisselt het lopende dichtverhaal regelmatig af met een 'Gezang' op een buitenhuis, een mooie plaats of een persoon. Poëzie, concrete informatie en godsdienstige en morele bespiegelingen zijn vaak sterk verweven. Zo geeft hij in zijn 'Opdracht aan mijne geliefde reisgenoten' een beschouwing over het reizen, waarbij hij het heeft over de noodzakelijkheid, de schadelijkheid zowel naar lichaam als naar de ziel en het nut van het reizen. Achteraf vindt hij nog al veel gebreken in zijn werk, maar 't [een reisverslag] is voor hem ook een nieuwe stof.

Ludolph Smids, een kennis van zowel Bruin als Schoemaker en schrijver van de in 1711 verschenen *Schatkamer*¹⁰, maakte geschiedkundige aantekeningen in de vorm van voetnoten bij in de tekst genoemde plaatsen en personen. Bruin zegt het in zijn 'Opdragt' zo: 'Vorders heeft de Heer L: Smids het werk zoo smakelyk gevonden, dat zijn E: zich edelmoedig heeft aangeboden, om hetzelfde, tot opheldering van de geschiedenissen, met schoone aantekeningen te verrijken.' In de *Kleefsche en Zuid-Hollandsche Arkadia* komen geen afbeeldingen voor.

De reis in juli 1713 duurde veertien dagen en werd gemaakt met de wagen van 'Jan Edel met zijn gezellen, 'k meen zyn paarden.' Het rijtuig moet vrij groot geweest zijn, want op de zevende reisdag konden, zij het met moeite, ook nog twee dochters meerijden. Hoewel het Hooimaand was, was het weer gedurende die reis slecht. Bruin heeft het er regelmatig over met woorden als: koele dagen, bar en grauw, ik verlang reeds naar het vuur, reisbroeder had uw schaatsen maar meegenomen, waterstorm, koud, regenvlagen. Het is met name Schoemaker die de stemming er in houdt. Hij zingt veel en zijn reisgenoten doen dan mee. Bruin, die hem altijd 'Goedaard' noemt, spoort Schoemaker regelmatig aan om weer een lied aan te heffen. Verder treedt Schoemaker in sommige plaatsen als gids op en wordt er gegeten en overnacht bij vrienden van hem.

Het verslag van de eerste reis beslaat 86 pagina's en is per dag ingedeeld. Daaruit is de hieronder volgende reisroute af te leiden. Door de vorm waarin het verslag gegoten is, is dat echter niet altijd even gemakkelijk.

- Eerste dag: Men reed van Amsterdam door de Vechtstreek en langs de 'Vechtpaleizen', waaronder Ouderhoek van hr. Christiaan [van der Hoek] tot Zeist, waar het avondeten slecht was.
- Tweede dag: De reis ging via Wijk bij Duurstede, waar het middagmaal gebruikt werd en de kersen rijp waren, en het Huis Amerongen, naar 't Schouw waar men de Rijn overstak. Vandaar ging het over de 'rompelige' Dalwagenweg door de Betuwe naar de Waaldijk. Over de dijk werd Knotsenburg bereikt waarna de 'Gierbrug' [pont] hen in Nijmegen bracht. Het eten is er beter dan in Zeist.
- Derde dag: Nijmegen werd uitgebreid bekeken. Het gezelschap gebruikte het middagmaal bij de heer Wolterbeek.
- Vierde dag: De heer Wolterbeek begeleidde hen naar Kranenburg en de abdij Nieuwklooster bij Kleef. Daar werd gegeten, waarna Wolterbeek terugkeerde en het gezelschap na een uitstapje naar Goch in Kleef overnachtte.
- Vijfde dag: Deze dag werd gebruikt om Kleef te bekijken, waarbij men te voet naar Berg en Daal ging.
- Zesde dag: De volgende dag gaat men naar het Capucijner klooster en bekijkt men de omgeving van Kleef vanaf de Sterrenberg. Daarna brengt de wagen het gezelschap via de zeilpont over de Rijn naar Emmerik. Daar wordt overnacht bij vriend Kever, die oud en zwak is en aan de tering lijdt.
- Zevende dag: Er gaan twee dochters van Kever mee voor een rit naar Elten en de Elterberg, vanwaar ze Montferland en Schenkenschans zien liggen. De nacht wordt weer in Emmerik doorgebracht.
- Achtste dag: Deze dag begint de terugreis, vanaf Emmerik over 's-Heerenberg, Deutekom en Zutphen naar Deventer. Tussen Zutphen en Deventer wordt een omweg gemaakt naar het huis De Voorst, eigendom van Arnold Joost van Keppel graaf van Albemarle, vriend van stadhouder-koning Willem III. De gravin is thuis en ze drinken een glas wijn met haar.
- Negende dag: Op deze dag wordt Deventer bekeken, waarna men via Twello naar 's Konings Loo rijdt, het lustpaleis van 'Koning Willem'. In stromende regen gaat men te voet naar 't Loo, waar wordt overnacht.
- Tiende dag: De reis wordt vervolgd over Roozendaal en het daarbij gelegen huis Klarenbeek, waarna in Arnhem wordt overnacht.
- Elfde dag: Deze dag gaat de reis over Rhenen, Wageningen en Zeist naar Utrecht. Bruin schrijft in zijn boek een 'Gezang' op de 25^e verjaardag van Hendrik Hoofd.
- Twaalfde dag: Nu wordt de tocht vervolgd langs de Oude Rijn (Woerden, Alphen, Leiderdorp) en bereikt men via Voorschoten en Voorburg 's-Gravenhage.

Dertiende dag: De dag wordt begonnen met een rit naar Scheveningen voor een strandwandeling. Daarna wordt in 't Haagsche Bos het lusthuis van Prinses Amelia bekeken en gaat de reis via Wassenaar naar de lustplaats van Heer Middelland te Valkenburg om te overnachten.

Veertiende dag: De laatste dag reist het gezelschap over Rijnsburg naar Hillegom, waar wordt gegeten. Dan gaat het langs de Haarlemmermeer en door De Hout naar Haarlem. Daar wordt afscheid genomen van de leden van het gezelschap die daar wonen, en eindigt het dichtverslag met een Slotzang.

Het was dus niet alleen Kleef dat op deze reis bezocht werd. Na de heenreis door Utrecht en Gelderland in twee dagen verbleef men een dag in Nijmegen. Daarna werden vier dagen aan het Kleefsche gebied besteed. Daarop reisde men drie dagen door Gelderland om tenslotte in vier dagen van Arnhem via Utrecht en Zuid-Holland naar Amsterdam terug te keren.

De Zuid-Hollandse reis

De Zuid-Hollandse reis werd gedurende acht julidagen van het volgende jaar, 1714, gemaakt. Er is geen nieuwe opgave van reisgenoten; in elk geval zijn Bruin, Schoemaker, Hoofd en Blaauw er bij en ook de Haarlemse vrienden, van wie op de laatste dag afscheid genomen wordt. De reis gaat weer per wagen, maar er is blijkbaar een andere voerman, wiens naam niet wordt genoemd. Het weer is nu veel beter, hoewel er ook regenbuien vallen.

Het dichtwerk van Bruin bevat nog meer uitweidingen dan de vorige keer, waardoor het soms de vraag is of hij zich in gedachten of in werkelijkheid in een bepaalde plaats bevindt. In ieder geval begint de reis met opnieuw naar Gelderland te gaan en het bezoek aan Rozendaal en Dieren te herhalen. Kennelijk had men daar de vorige keer niet genoeg van gekregen en wilde men ook alles wat met het huis van Oranje-Nassau te maken had goed bekijken.

Eerste dag: Ook nu gaat de reis langs de Vecht, waarbij men een uur of twee op Ouderhoek verpoost. In herberg De Snoek in Wijk bij Duurstede wordt overnacht. De heer Van Ommeren heeft er een kersenplantage en Blaauw klimt in de boom.

Tweede dag: Men rijdt over Rhenen naar Arnhem, waar het gezelschap in De Pauw overnacht.

Derde dag: In Dieren wordt koffie gedronken en de lustplaats van Willem III bezocht. Via 't heerlijk Berg-gewest van 't Roemryk Rozendaal' gaan ze weer naar Arnhem, waar Hendrik Hoofd de vriendenkring onthaalt ter viering van zijn 26^e verjaardag.

Vierde dag: Er wordt in Over-rheenen gegeten en dan steekt men de Rijn over om naar Buren te gaan, door erfenis aan 't huis van Nassau toegewezen. Vandaar gaat de reis naar De Doelen in Gorkum om te speizen en te rusten.

Vijfde dag: Eerst wordt Gorkum bekeken en dan gaat het over de Maasdijk langs de Merwede naar Papendrecht. Vandaar wordt, zonder wagen, overstoken naar Dordrecht voor een bezoek aan vrienden van Schoemaker. Dan steekt men per pont over naar Zwijndrecht, waar de wagen staat, die het gezelschap via de pont bij IJsselmonde naar Rotterdam brengt. Eten en overnachten geschiedt in 't Zwijnshoofd.

Zesde dag: Eerst wordt Rotterdam bekeken en dan gaat de rit via Schiedam en Vlaardingingen naar Delft.

Zevende dag: Over Maaslandssluis, Maasdijk, Honselersdijk (vaarwel o schone Maas, wij moeten naar beneden, glibberig en nat in enen dichten regen), het Westland en Naaldwijk (de voerman mist het spoor en na lang dwalen) wordt Loosduinen en daarna Den Haag bereikt. Er is nog tijd voor een wandeling op het strand van Scheveningen.

Achtste dag: De tocht gaat nu via Rijnsburg en Warmond naar Haarlem, waar het reisverslag wordt beëindigd. Een deel van de slotzang luidt:

'De tijd (...) Die brengt ons heden met den wagen, / Bevrijd van ongeluk en kruis, / Na eene reis van vierpaar dagen, / In rust en veiligheid weêr thuis (...).

Nu roept hij elk weêr tot zyn plichten, / om 't huis beroep, met wys beleid, (...)

Als we naar de dagelijks afgelegde afstanden kijken moeten het vermoeiende reizen geweest zijn, vooral de eerste, die niet alleen de langste was, maar waarin men ook met veel slecht weer te kampen had. Toch heeft dat de stemming niet kunnen bederven. Een paar citaten uit Bruijn's 'Opdracht aan mijn geliefde reisgenoten' getuigen daarvan.

- 'Dus heeft de eensgezindheid ons dag op dag eene onöpspraakelyke vrolykheid aangebracht, die tot noch by my in een' zoeten nasmaak door 't herdenken word genooten.'

- 'Dus hield ons genoeg en blydschap stand in 't midden van stormwinden en regenvlagen, die ons in den eersten togt niet weinig overvielen.'

- 'Dus vonden wij overal stof tot nutte aanmerkingen, verrukkelyke gezangen, en stigtelyke redeneeringen.'

- 'Met een woord: dus leefden wy als in een heuglyk Paradys, waar in wy nooit door 't minste geschil gestoort wierden. Dus kon de vroege morgen en de laate avond van onze zoete en vreedzame bywooninge getuigen: Nu eens in de Kleefsche bergen, dan in onze beemden en klaverweiden.'

Noten

¹ Andries Schoemaker, *Korte beschryving van Over Issel (...)*, ms. in Historisch Centrum Overijssel te Zwolle, I, 28

² *Korte beschryving van Over Issel (...)*, I, 8.

³ Andries Schoemaker, *Beschrijvinge van de Steeden, Dorpen, Adellijke Huizen enz. in Gelderlandt*, transcriptie Bouwheer (ms)

⁴ idem, transcriptie Storm Buysing (ms.)

⁵ Nahuys I, 161, die het ontleend aan een gedicht van Johannes Oosterwijk 'Op het acht en veertigste verjaaren van Monsieur Andries Schoemaker, den 9ⁿ October 1708'. In *Ter zilveren bruylofte van den heere Willem Blaauw en*

meijuffrouwe Johanna Schoemaker zinspeelt Oosterwijk er ook op: 'Zeg Goedaard, heugt u 't vrolijk leven? Helaas, waar is de tyd gebleven, (...) [dat wij] zagen Kleef en Gelderland?'

⁶ Opdracht van Andries Schoemaker dd. 5 Juni 1733 aan zijn dochter Johanna, in *Korte Beschrijving van West-Friesland (...)*, Koninklijke Bibliotheek, inv. nr. 78 C 54

⁷ Een afsplitsing van de Oude Friezen, waartoe de familie Pronk behoorde; het zijn behoudende groeperingen binnen de versplinterde doopsgezinde gemeenschap

⁸ *Kleefse en Zuijt Hollandse Arcadia, of Dagverhaal van Twee reizen in en omtrent die gewesten gedaan, in Dichtmaat uitgebreid, door Claas Bruin, verrijkt met aantekeningen van de Heere L. Smids M:Dr.* Het boek verscheen in 1716 bij Johannes Oosterwyk en Hendrik van de Gaete. In 1730 verscheen een tweede druk, waaraan een titelblad van Zeeman toegevoegd was.

⁹ *Speelreis langs de Vechtstroom*; in één band met '*De Zegepralende Vecht ...*' met prenten van Daniël Stoopendaal. 1719;

De lustplaats Soelen; in dichtmaat uitgebreid, met historische aantekeningen, aanmerkingen en printverbeeldingen, 1723;

Noordhollandsche Arkadia; verrijkt met aantekeningen van den Heere Gerrit Schoemaker en verciert met printverbeeldingen, 1732).

¹⁰ Smids, L., *Schatkamer der Ned. Oudheden of Woordenboek behelsende Nederlands steden, dorpen, kastelen (...)*, 1711.